

Misionárske preklady Liturgie sv. Jána Zlatoústeho do jazykov pôvodných národov Ruského impéria

Katarína Džunková

Liturgické preklady vznikali vo východnom kresťanstve svojím spôsobom prirodzene v rámci procesu šírenia kresťanstva a formovania kresťanského písomníctva, ako v prípade sýrskej, koptskej, etiópskej (Ge'ez), arménskej či gruzínskej ranokresťanskej tradície.¹ S krstom svätého Vladimíra v roku 988 bolo v Kyjevskej Rusi prijaté kresťanstvo byzantského obradu, ktoré sa stalo relígiou vládnuccich dynastií v nasledujúcich storočiach. Pravoslávna cirkev až na výnimky spočiatku neobracala pozornosť na neslovanské obyvateľstvo nových teritórií rozširujúceho sa štátu,² ktoré malo často iný sociálny status. So zmenou štátnej politiky voči etnikám Ruského impéria v 18. storočí a so začiatkom organizovaných pravoslávnych misií vyvstala po počiatočnom neúspechu čiastočne násilnej christianizácie potreba prekladu Sv. písma, bohoslužobných kníh a ďalšej náboženskej literatúry do miestnych jazykov. Tento trend podporoval štát, prijatie kresťanstva malo znamenať aj prijatie ruského (usadlíckeho) spôsobu života. Vzostup misionárskeho prekladu liturgie zaznamenávame najmä v 2. pol. 19. storočia, pričom v tomto období vznikali diskusie aj o preklade liturgie do ruštiny.

¹ Friedrich LURZ, „Die Kirchensprachen im Osten,“ in *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 6, ed. Walter Kasper – Michael Buchberger, Freiburg in Breisgau – Wien: Herder, 1997, s. 56.

² S. Ivanov venoval monografiu prístupu Byzancie k misiám, kde vysvetľuje postoj Byzantíncov k iným národom ako k „barbarom“, vrátane neochoty učiť sa ich jazyky. Сергей Иванов, *Византийское миссионерство*, Москва: Языки славянской культуры, 2003, s. 338.

1. POČIATKY MISIJNÉHO LITURGICKÉHO PREKLADU DO JAZYKOV PÔVODNÝCH NÁRODOV NA ÚZEMÍ RUSKA

Spočiatku sa kresťanské misie šírili na území Rusi najmä individuálne vďaka pôsobeniu mníšskych osobností. Ruská pravoslávna cirkev uctieva medzi svätými aj značný počet misionárov, napr.: sv. Leontij Rostovskij († 1077) – biskup rostovský a suzdaľský, misionár medzi národom Meri a ďalším obyvateľstvom oblasti Rostova; sv. Stefan Permský (1340–1396) – biskup, misionár medzi národom Komi; sv. Makarij Želtovodskij (Makarij Unženskij, 1349–1444) – mních, misionár medzi národmi Povolžia (Mordvini, Tatári, Marijci, Čuvaši); sv. Feodorit Koľskij (1481–1571) – archimandrita, misionár medzi Saamami; sv. Trifon Pečengskij (1495–1583) – mních, misionár na Kolskom poloostrove;³ sv. Gurij (Grigorij Grigorjevič Rugotin, 1500–1563) – arcibiskup kazanský a svijažský, misionár v Tatarstane; sv. Misail (1. štvrt. 17. stor.–1655) – arcibiskup riazanský a muromský, misionár medzi Mordvinmi.⁴ Na rozdiel od západnej Európy však bola na Východe predstava o mníšskom ideále iná – kým v západnom mníšstve existovala zapálenosť pre misijné pôsobenie vrátane dlhodobého asketického putovania s odhodlanosťou podstúpiť mučenícku smrť, naopak, v Byzancii sa na mníchov pohybujúcich sa mimo kláštorov nahliadalo s nedôverou a výrazne individualizovaná zbožnosť sa skôr viazala na svet kláštorov.⁵

Z obdobia stredoveku sa nám tak dochovali len strohé informácie o pokusoch preložiť liturgiu pre miestne neslovanské obyvateľstvo, ako napr. u Stefana Permského, autora staropermskej (komi-zyrjanskej) abecedy „anbur“ alebo „abur“ na základe gréckej alfabety, v ktorého životo-

³ К Трифону Печенгскому позри nové vydanie jeho „žitija“: Василий Калутин, *Житие Трифона Печенгского, просветителя саамов в России и Норвегии*, Москва: Древлехранилище, 2009.

⁴ Фотије Маниадис, *Православни поглед на мисионарство. Мисионарска теологија, мисионарско дело Православне Цркве данас*, Београд: Богословски факултет СПЦ, 2001, s. 278. Pravoslávny misionár na území Ruska bola napríklad venovaná v rokoch 2004–2005 výstava v Novodevičom monastieri v Moskve *Апостолы Нового времени, посвященная миссионерской деятельности Русской Православной Церкви в XVII – начале XX веков*. Keďže sa však liturgickému prekladu venovala len malá časť misionárov, neuvádzame ďalšie osobnosti ruského pravoslavia bez vzťahu k tejto problematike.

⁵ Jitka KOMENDOVÁ, *Světec a šaman*, Praha: Argo, 2011, s. 63.

pise – „žitii“⁶ sa spomína, že taktiež preložil do permského jazyka „ruské knihy“.⁷ Vďaka tomu teda „popi slúžili v permskom jazyku liturgiu, aj utiereň a večiereň... a lektori čítali permským jazykom, aj speváci spievali všetky spevy po permsky“.⁸ Okrem toho Stefan učil Komijčanov „gramotnosti v permskom jazyku, ktorú predtým po prvýkrát vytvoril. A všetkým týmto novokrstencom – mužom, aj mladíkom, chlapcom aj malým deťom prikázal naučiť sa tieto texty, teda Časoslov, Vosmigliasnik, Žalmy, a taktiež všetky ďalšie knihy.“⁹ Autor životopisu akiste neuviedol všetky knihy, no Stefan s veľkou pravdepodobnosťou preložil celú liturgiu. Znalosť gramotnosti sa potom šírila medzi Komijčanmi ďalej.¹⁰ Príklad Stefana Permského slúžil za vzor v misijnej a prekladateľskej činnosti Feodoritovi Kol'skému¹¹ a ďalším misionárom.¹²

S pripojením nových teritórií a obzvlášť za vlády Petra Veľkého, kedy inštitucionálne vzniká Ruské impérium (1721), dochádza k zmenám vo vzťahu k pôvodnému obyvateľstvu. Ešte Petrov predchodca, cár Fjodor III. Aleksejevič, podporil vznik tzv. Daurskej duchovnej misie, prvej organizovanej pravoslávnej misie v Zabajkalsku. Podobne Peter Veľ-

⁶ Pamätník Слово о житии и учении святого отца нашего Стефана, бывшего в Перми епископа, známy ako *Житие Стефана Пермского*, spísal krátko po jeho smrti v roku 1396 sv. Jepifanij Premudrij. Podľa charakteru textu je zrejme, že Jepifanij bol osobne známy so Stefanom Permským.

⁷ K téme sv. Stefana Permského pozri v českom prostredí unikátnu monografiu: КОМЕНДОВÁ, *Свѣтец а шаман*.

⁸ „И попы его на пермском языке служили обедню, заутреню и вечерню, по-пермски пели, и канонархи его по пермским книгам канонаршили, и чтецы чтение читали пермской речью, певцы же всякое пение по-пермски возглашали.“ Епифаний Премудрый, *Житие Стефана Пермского*, пер. с древнерус. и ред. Г. И. Прохоров, Санкт-Петербург: Глагол, 1995, s. 168.

⁹ „И всем им новокрещеным – мужам, и юношам, и молодым отрокам, и малым детям – повелел он изучать грамоту, то есть Часослов, Восмигласник, Песни Давыда, а также все прочие книги...“ Епифаний Премудрый, *Житие Стефана Пермского*, s. 16.

¹⁰ Tamtiež, s. 115.

¹¹ Митрофан (Баданин, Алексей Васильевич), *Житие преподобного Феодорита, просветителя Кольского: в изложении иеромонаха Митрофана (Баданина)*, Мурманск: Изд-во Мурманской епархии – Санкт-Петербург: Ладан, 2006, s. 66.

¹² Staropermská abeceda sv. Stefana sa používala približne do 16. storočia. Zachovali sa prepisy prekladu komijských sakrálnych textov v cyrilike v 17.–18. storočí. Pozri: Александр Иванович Терюков „Из истории перевода Священного Писания на язык коми-зырян (П. И. Савваитов и Г. С. Лыткин),“ in *Христианство в регионах мира*, eds. Т. А. Бернштам – Ю. Ю. Шевченко, РАН. МАЭ им. Петра Великого (Кунсткамера), Санкт-Петербург: Наука, 2008, s. 231.

ký podporoval inštitucionalizovanú misiu na Sibíri spojenú so šírením osvety,¹³ a najmä premenou spôsobu života pôvodného obyvateľstva na usadlícky a transformáciou na lojálnych poddaných ruského panovníka. V dobových prameňoch sa hovorí o tzv. „inorodcoch“¹⁴ oproti predošlým označeniam „inozemcy“ alebo „jasačnyje ludi“ podľa špeciálnej dane „jasak“. Zbierka zákonov formovaná v 19. storočí rozlišovala inorodcov podľa spôsobu života (migrácie) alebo obývaného teritória.

S epochou osvietenstva a zmenou štátnej politiky vznikali preklady katechizmu a ďalších náboženských textov, s čím vyvstala potreba určenia gramatickej normy jazykov. V rokoch 1769–1775 z iniciatívy kazanského a svijažského metropolitu V. Puceka-Grigoroviča vznikajú gramatiky čuvašského,¹⁵ udmurtského¹⁶ a marijského jazyka.¹⁷ Preklady Sv. Písma do miestnych jazykov vytvárali nielen pravoslávni, ale aj protestantskí misionári, pričom veľký stimul predstavovalo založenie Ruskej biblickej spoločnosti v roku 1812 z iniciatívy škótskeho misionára J. Pattersona a ober-prokurátora Najsvätejšieho synodu, kniežaťa A. N. Golicyna.

2. MISIJNÝ LITURGICKÝ PREKLAD V 19. STOROČÍ

V roku 1803 bol vydaný výnos (*ukaz*) imperátora Alexandra I. o utvrdení miestneho obyvateľstva v pravoslávnej viere na základe situácie v oblasti Tatarstanu, kde sa Krjašeni – prevažne tatárske povolžské etnikum, ktoré prijalo kresťanstvo – sťažovali, že nechápu kresťanskú vierouku a „nero-

¹³ Pozri Josef GLAZIK, *Die russisch-orthodoxe Heidenmission seit Peter dem Großen : ein missionsgeschichtlicher Versuch nach russischen Quellen und Darstellungen*, Münster, Westf.: Aschendorff, 1954.

¹⁴ Ďalej v článku používame bez úvodzoviek. Termínom sa najčastejšie označovalo pôvodné obyvateľstvo Sibíri vyznávajúce šamanizmus alebo animizmus. Termín bol plne zavedený v roku 1822 v *Уставе об управлении инородцев*. Марианна Альфредовна Фадеева, „Этническая политика в Российской империи XIX в. «Положение об инородцах»,“ *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*, č. 4 (2003): 369.

¹⁵ Вениамин (Василий Григорьевич) Пуцек-Григорович, *Сочинения принадлежащая к грамматике чувашского языка*, Санкт-Петербург: При Имп. Акад. наук, 1769.

¹⁶ Вениамин Пуцек-Григорович, *Сочинения принадлежащая к грамматике вотсакого языка*, Санкт-Петербург: При Имп. Акад. наук, 1775.

¹⁷ Вениамин Пуцек-Григорович, *Сочинения принадлежащая к грамматике черемисакого языка*, Санкт-Петербург: При Имп. Акад. наук, 1775.

zumejú bohoslužbe slávenej v slovanskom jazyku“.¹⁸ Najsvätejší synod bol prostredníctvom kazanského a sviжаžského arcibiskupa Amvrosija Podobedova upovedomený o potrebe prekladu vyznania viery a modlitieb do krjašenského (tatárskeho) jazyka, jeho vyučovaní v seminároch a zmene pastoračného prístupu.¹⁹

V nasledujúcich dekádach sa objavuje preklad liturgie do ugrofínskeho jazyka – marijčiny od kňaza a pedagóga Andreja Aľbinského, čo sa stretlo u veriacich s odozvou. Začali rozumieť zmyslu liturgie a údajne s údivom zistili, že v cirkvi sa nemodlia iba za Rusov: „Iba teraz rozumejú jej sile a obsahu, predtým si mysleli, že ich nútia chodiť do cirkvi iba pre to, aby sa modlili za Rusov, a teraz vidia, že v cirkvi sa modlia za celý svet a za nich samých.“²⁰

Najsvätejší synod prijal v roku 1830 ďalšie pravidlá (*Правила о наставлении и утверждении новокрещенных в вере Христианской*), aby sa v nedele a sviatky čítalo Evanjelium, Apoštol, Vyznanie viery a Otčenáš v jazyku miestneho obyvateľstva.²¹ Bola to reakcia na opakovaný hromadný návrat nominálnych kresťanov Povolžia k svojim pôvodným náboženstvám: k pohanstvu a islamu, čo sa v nasledujúcich rokoch ešte stupňovalo. Následkom neefektívnej misionárskej činnosti bez hlbšieho individuálneho prístupu praktikovalo pokrstené obyvateľstvo Povolžia naďalej rituály iných relígií, celé tatárske dediny prechádzali opäť na islam a napríklad v roku 1827 sa konali hromadné „všemarijské“ modlitby, ktorých sa zúčastnilo 5000 pokrstených i nepokrstených Marijcov.²² Situácia došla tak ďaleko, že sa miestni kňazi museli obracať až na políciu, aby silovou metódou donútila rodičov nechať pokrstiť deti

¹⁸ Николай Ильминский, *Опыты переложения христианских вероучительных книг на татарский и другие инородческие языки в начале текущего столетия*, Казань: тип. Ун-та, 1885, s. 73.

¹⁹ „Только в сие время понимают силу и содержание оной, а прежде думали, что их принуждают в церковь ходить только для того, чтобы молиться за русских, теперь же видят, что в церкви молятся за весь мир и за них самих.“ Tamtiež, s. 74.

²⁰ Константин Прокопьев, *Переводы христианских книг на инородческие языки в первой половине XIX в.*, Казань: типо-лит. Имп. Ун-та, 1904, s. 2.

²¹ Pozri Николай Ильминский (ed.), *Казанская центральная крещено-татарская школа: Материалы для истории христиан. просвещения крещ. татар*, Казань: напеч. иждивением попечителя Школы казанск. 1-й гильдии купца П. В. Щеткина, 1887.

²² Фидайль Миниханов – Марс Хабибуллин, „Казанская центральная крещено-татарская школа: реализация православной миссии в Поволжье,“ in *Вестник Казанского государственного университета культуры и искусств*, č. 2 (2014): 5.

alebo ich násilne doviedla na liturgiu.²³ Nasledovali ďalšie represívne opatrenia ako zákaz propagandy islamu, zamedzenie kontaktov pokrstených „inorodcov“ s moslimskými Tatármi, presídľovanie novokrstencom z tatárskych dedín do ruských obcí, odoberanie detí na prevýchovu do pravoslávnych rodín, násilné krsty, snaha o zákaz tlače Koránu a ďalších moslimských kníh...²⁴ V roku 1846 preto vydal imperátor Mikuláš I. nariadenie preložiť liturgiu do tatárskeho jazyka snažiac sa zmeniť spôsob evanjelizácie miestneho obyvateľstva.

2.1 Misionársky program N. I. Il'minského

Ani tieto opatrenia však neboli účinné, preto od 50. rokov 19. storočia vypracoval ruský orientalista, misionár, pedagóg Kazanskej univerzity a korešpondent Imperátorskej akadémie vied Nikolaj Ivanovič Il'minskij (1822–1892) systém efektívnej misionárskej a osvetovej činnosti medzi inorodcami. Zaviedol reformu škôl, kde sa vzdelávanie v duchu kresťanstva uskutočňovalo najprv v rodnom jazyku obyvateľstva, neskôr v ruštine, pričom cez prijatie pravoslavia (duchovné „obrusenie“)²⁵ a kultúrnu asimiláciu sledoval cieľ mentálne integrovať inorodcov do ruskej spoločnosti, urobiť z nich lojálnych obyvateľov štátu, ktorí by neskôr prirodzene prešli na ruský jazyk. Konečným cieľom Il'minského systému

²³ „Нужно собирать ругу – священник пишет в полицию, и просит вспомошествования; приходит пост, нужно говеть и исповедоваться – священник пишет в полицию, а полиция посылает согнать всех прихожан в церковь – говеть и приобщаться; не крестит инородец ребенка – священник пишет в полицию, что такой-то в приходе не крестит дитя, – полиция распоряжается: выслать такого-то в приходскую церковь для крещения ребенка и т.п. И сколько странного случилось в подобных случаях! Сгонят, например, прихожан в церковь говеть и приобщаться; но говеть прихожане не хотят. После утрени тотчас начинается обедня, но прихожане, не дожидаясь причастия, едят. Иной забьется в угол и ест там что-нибудь, покуда дьячок, или дьякон занимается чтением правила по славянской книге, в котором ни один из его слушателей не понимает ни одного слова.“ Pozri Сергей Нурминский, „Инородческие приходы,“ *Православное обозрение*, zv. 12 (1863): 250.

²⁴ Миниханов, Хабибуллин, „Казанская центральная крещено-татарская школа...“, s. 5.

²⁵ Pozri Алевтина Павлова, *Система Н. И. Ильминского и ее реализация в школьном образовании нерусских народов Востока России (в последней трети XIX-начале XX века)*, Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2004.

by teda neboli etnické varianty pravoslávia, ale prijatie pravoslávneho, ruského spôsobu života, prípadne rusifikácia.

Kresťanstvo sa podľa nových inštrukcií šírilo s dôrazom na individuálne obrátenie a pochopenie učenia. Gramotnosť si mali obyvatelia osvojiť najprv v rodnom jazyku, na tento účel boli zostavené gramatiky, slovníky, abecedáre a čítanky, pričom nové abecedy mali byť vytvorené výlučne na základe cyriliky – ruskej azbuky (graždanky). Il'minskij nebral ohľad na to, že niektoré národy už mali svoju tradíciu písomníctva. Cyriliku považoval za neoddeliteľný prejav pravoslávnej kultúry. Písmo podľa neho obsahuje aj religióznu väzbu národov: tak sa napríklad latinka spája so západným kresťanstvom; grécka alfabetá s gréckym pravoslávím – aj poturčení Gréci na území Osmanskej ríše zapisovali Sv. Písmo v osmanskej turečtine gréckou abecedou; Židia zapisujú aj iné jazyky hebrejským písmom, a teda aj pravoslávne kresťanstvo musia prijať Tatári v cyrilike, keďže arabské písmo je previazané s islamom. Cyrilika zjednotí Tatárov „nie s vlasťou Mohameda, ale s matkou cirkvou, ktorú pre nich predstavuje ruská cirkev“.²⁶ Spomeňme, že ešte pred Il'minského pôsobením boli niektoré misionárske preklady vysádzané v cirkevnoslovanskom písme, a nie v graždanke.

V novej generácii už boli budúci učitelia a kňazi vychovávaní priamo z radov inorodcov, aby neskôr efektívne pôsobili v svojom prostredí. Títo absolventi mali revidovať staršie, nedokonalé misionárske preklady cirkevných textov. Il'minskij si uvedomoval, že christianizácia nesmie byť navonok spojená s etnickou unifikáciou – mnoho inorodcov odmietalo prijať kresťanstvo, keďže pravoslávie chápali ako príznak výlučne ruského etnika, a zásah do svojej kultúry. Nový prístup mal predstavovať akési harmonické zabudovanie kresťanstva do života inorodcov bez zničenia ich etnokultúrneho poľa.²⁷ Sám Il'minskij prekladal cirkevné texty z gréčtiny,²⁸ pričom iní misionári väčšinou z cirkevnoslovanského jazyka. Za prvého krjašenského kňaza s dobrou znalosťou ruštiny a predpokladmi na misijnú činnosť, si Il'minskij vyhladiadol Vasilija Timo-

²⁶ Ильминский, *О переводе православных христианских книг на инородческие языки*, Казань: Унив. тип., 1875, s. 37–38.

²⁷ Радик Ицхаков, „Деятельность переводческой комиссии православного миссионерского общества по переводу и изданию книг на чувашском языке,“ *Чувашский гуманитарный вестник* 13 (2018): 60.

²⁸ Ильминский, *О переводе...*, s. 32.

fejeviča Timofejeva (1836–1895). Timofejev neskôr preložil liturgiu do tatárčiny, pričom jeho preklad sa používa dodnes.²⁹

Iľminskij v práci *О церковном богослужении на инородческих языках* (1883)³⁰ popisuje svoje praktické skúsenosti so slávením liturgie v tatárskom jazyku v „Kazanskej centrálnej kresčeno-tatárskej škole“. Pravidelná bohoslužba v tatárčine sa začala slúžiť v Kazani v roku 1869, odvtedy u miestnych Tatárov badať „živú, radostnú a posvätnú pozornosť a účasť“.³¹ Iľminskij poznamenáva, že rodný jazyk prináša nielen plné porozumenie, ale zároveň aj uchvacuje dušu – čo si všimol pri prežívaní liturgie u 14-ročných detí. Takáto bohoslužba je podľa neho zbavená mechanickosti ako v mnohých ruských dedinských chrámoch, kde už kňazi zabudli na kresťansko-výchovnú funkciu liturgie. Liturgia v tatárčine sa slávila na ruský pravoslávny spôsob, a nie na „protestantský“: „sformoval sa posvätný a výrazný obraz naplnenia a vykonania bohoslužby v tatárskom jazyku, a pritom zároveň plne ruský, pravoslávny, a nie nejaký protestantský“.³² Zároveň však hovorí o náročnosti slabičného napasovania tatárskeho prekladu do melodiky cirkevnoslovanských spevov. Spomína aj úspešné zavádzanie čuvaštiny ako liturgického jazyka v misionárskej škole v Simbirsku, táto misia však zatiaľ nebola taká úspešná, keďže škole chýba vlastný kostol. Synod vo výnose z roku 1883 chválil účinnosť misionárskych prekladov liturgie a predpisoval jej slúženie vo všetkých farnostiach so zastúpením inorodcov.³³

Misionársky a pedagogický systém Iľminského mal veľa kritikov z oboch strán. Patriotisticky ladení intelektuáli mu vytykali nárast separatizmu inorodcov, druhá strana zase ich rusifikáciu.³⁴

Prvú liturgiu v tatárčine odslúžil v Kazani v roku 1869 altajský misionár, neskorší metropolita moskovský a kolomenský Makarij (Michail Andrejevič Nevskij-Parvickij, 1835–1926), „apoštol Altaja“, vedúci Altajskej duchovnej misie. Práve v rokoch 1868–1869 pracoval v Kazani na *Gramatike altajského jazyka*. Nebola to jeho prvá skúsenosť – ešte v roku

²⁹ Návšteva farnosti pri chráme Tichvinskej ikony Božej Matky v Kazani, júl 2022.

³⁰ Николай Ильминский, *О церковном богослужении на инородческих языках, Казань: тип. Ун-та*, 1883, s. 23.

³¹ Tamtiež, s. 5.

³² Tamtiež, s. 5–7.

³³ Tamtiež, s. 14.

³⁴ Александр Кравецкий, *Церковная миссия в эпоху перемен : (между проповедью и диалогом)*, Москва: Круглый стол по религиозному воспитанию... – Культурный центр „Духовная библиотека“, 2012, s. 341.

1865 slúžil liturgiu v teleutskom jazyku na Altaji.³⁵ Okrem iného sa podieľal aj na zostavení altajskej gramatiky, slovníka či abecedára. Po návrate o. Makarija na Altaj pokračoval v tejto tradícii v Kazani spomínaný prvý tatársky kňaz V. Timofejev. O veľkom úspechu spievanej liturgie v preklade informoval Il'minskij ober-prokurátora Najsv. synoda, ministra školstva D. A. Tolstého a navrhol, aby sa táto prax rozšírila do všetkých jazykov impéria: „Dodávam, že všetci naši inorodci – materiál, s ktorým pracujú misie, – sú podľa môjho názoru a charakteru ich jazykov podobní a príbuzní. Treba k nim pristupovať a vplývať na nich približne rovnakým spôsobom – od Tichého oceána po Odessu.“³⁶

2.2 Ďalšie misionárske preklady

Okrem systematizovaného princípu Il'minského vznikali preklady liturgie aj spontánne zo strany kléru – príkladom toho je misionár, metropolita moskovský a kolomenský Innokentij (Ivan Jevsejevič Popov-Veniaminov, 1797–1879), prvý pravoslávny biskup Kamčatky, Jakutie, Priamuria a Severnej Ameriky. 19. 7. 1859 slúžil v Chráme sv. Trojice v Jakutsku liturgiu v jakutčine, v ktorej prečítal aj evanjelium.³⁷ Liturgie sa v hojnom počte zúčastnili Jakuti aj miestni Rusi so znalosťou jakutčiny, ktorá v danej oblasti slúžila ako lingua franca. Liturgia v rodnom jazyku sa ich dotkla až tak, že chceli, aby bol daný deň ustanovený za sviatok.³⁸ Metropolita Innokentij slúžil liturgiu aj v aleutskom jazyku na Aljaške, pričom preklady sakrálnych textov mu redigoval prvý kňaz kreolského pôvodu Jakov Necvetov (1804–1864). Cirkevné texty v aleutskom jazyku ostrova Unalaska tak vyšli s poznámkovým aparátom s variantami dialektu ostrova Atka, kde Necvetov pôsobil.

³⁵ Андрей Ефимов, *Очерки по истории миссионерства Русской Православной Церкви*, Москва: Изд-во ПСТГУ, 2007, s. 167.

³⁶ List D. A. Tolstému 16. 2. 1873. Алексей Колчерин, *Христианизация народов Поволжья. Н. И. Ильминский и православная миссия*, Москва: РИСИ, 2014, s. 224.

³⁷ Петр Слепцов, „Культурно-просветительская деятельность православного миссионерства в Якутии (у истоков якутской филологии),“ *Сборник трудов Якутской духовной семинарии* 4 (2017): 30.

³⁸ Роман, епископ Якутский и Ленский, „Святитель Иннокетий (Вениамин), митрополит Московский и Коломенский и его деятельность в Якутске с 1853 по 1860 гг.,“ *Сборник трудов Якутской духовной семинарии*, č. 1 (2014): 14.

Dôkazom spontánnej potreby liturgického prekladu je aj výpoveď kňaza Parmena Andrejeviča Smirnova (1824–1886) pôsobiaceho medzi Kalmykmi. Keď čítal Evanjelium, Symbol viery a Otčenáš v kalmyčtine, reagovali na to Kalmyci s nadšením a po bohoslužbe ho prosili o opätovné čítanie Sv. Písma. Dospelým sa osobitne páčili podobenstvá o márnotratnom synovi, stratenej ovci alebo o Lazárovi a boháčovi. Podľa Smirnova by bolo prospešné, keby sa celá liturgia slávila v kalmyčtine. Obyvateľstvo chcelo sakrálnym textom porozumieť, keďže aj buddhistické obrady boli vysluhované v tibetčine, ktorá bola často nezrozumiteľná aj pre duchovenstvo.³⁹

Liturgia v miestnych jazykoch sa slúžila taktiež aj v rámci pravoslávnych misií v Japonsku, v Číne a neskôr aj v Kórei.

2.3 Liturgia v komijskom jazyku – problémy prekladu

Uvedené preklady však nemali často vyhovujúcu jazykovú úroveň alebo neboli všeobecne prijaté obyvateľstvom. Hoci sú vydania anonymné, zo sekundárnych prameňov sa niekedy dá zistiť ich autorstvo a ohlas. Príkladom súperenia prekladateľov liturgie je práve komijčina.

Autorita sv. Stefana Permského zapríčinila, že v komijskom písomníctve badáme v dochovaných fragmentoch aspoň čiastočnú kontinuitu prekladu sakrálnych textov. Hoci sa už staropermská komijská abeceda nepoužívala, ešte z konca 18. storočia sa dochovalo niekoľko prepisov Liturgie sv. Jána Zlatoústeho v komijskom jazyku v cyrilike, ktoré ukazujú na použitie tohto bohoslužobného jazyka. Okrem toho však niet iných priamych svedectiev o liturgii v komijčine až do 19. storočia.⁴⁰

Až pri založení Ruskej biblickej spoločnosti v roku 1813 vyvstala potreba prekladu Sv. Písma do jazykov Ruského impéria, medzi inými aj do komijčiny. V roku 1823 usť-sysoľský (syktyvkarský) protojerej A. Šergin preložil Evanjelium od Matúša, ktoré však podľa odoziev ne správne reflektovalo fonetiku jazyka. V roku 1850 vydal ruský archeológ

³⁹ Миссионерский сборник статей и заметок о калмыках и киргизах, кочующих в Астраханской крае. / В 2 ч., eds. И. Саввинский – М. Благоданов, Астрахань: Изд. Астрах. Ком. Православ. мисс. о-ва, 1910, s. 29.

⁴⁰ Александр Терюков „Из истории перевода Священного Писания на язык коми-зырян,“ in *Христианство в регионах мира*, eds. Т. А. Бернштам – Ю. Ю. Шевченко, Санкт-Петербург: Наука, 2008, s. 231–232.

a historik P. I. Savvaitov (1815–1895), pracovník ministerstva školstva, gramatiku komijského (zyrjanského) jazyka,⁴¹ za ktorú dostal štátnu vedeckú Demidovovskú cenu. Táto gramatika mala slúžiť ako jazyková pomôcka pre seminaristov Vologodského duchovného seminára, od ktorých sa očakávalo misijné slúženie liturgie v komijčine. Savvaitov vypracoval vlastný návrh komijskej abecedy v cyrilike a preložil do nej sakrálné texty. Savvaitov sa venoval biblistike, vydal cirkevnoslovansko-grécky Nový zákon a biblickú hermeneutiku. Ešte pred Savvaitovom sa prekladom do komijčiny venoval pedagóg, historik a etnograf G. S. Lytkin (1835–1907), ktorý však použil inú verziu abecedy – podľa fínskeho jazykovedca A. J. Sjögrena. Lytkin ako prvý preložil do komijčiny aj *Žitie sv. Stefana Permského*. Vypracoval učebné pomôcky pre osvojenie komijskej a ruskej gramotnosti, v ktorých uplatňoval rovnaký postup ako N. I. Il'minskij – Komijovia mali najprv získať komijskú, až potom ruskú gramotnosť. Preložil do komijčiny Evanjelium od Matúša, Lukáša, Jána, Skutky apoštolov a Liturgiu sv. Jána Zlatoústeho. Jeho prácou bola nadšená cárovná Marija Fjodorovna, ktorá pri príležitosti 500. výročia pôsobenia sv. Stefana Permského poručila rozoslať výťažky tohto prekladu do komijských škôl. Lytkinovu verziu abecedy však neuznával P. Savvaitov. A tak sa Savvaitov nespokojný s konkurenciou obrátil v roku 1881 až na ober-prokurátora Najsvätejšieho synodu K. P. Pobedonosceva, aby ďalej nešírili nevyhovujúci Lytkinov preklad liturgie.⁴² Jeho vydávanie bolo zastavené.

Savvaitov a Lytkin však neboli jedinými prekladateľmi sakrálnych textov, okrem nich ešte prekladal do komijčiny katechizmus, dejiny cirkvi, modlitby či abecedár učiteľ duchovnej farskej školy, filológ A. E. Popov (1816–1864). Zostavil šlabikár pre mládež (*Азбука для зырянского юношества, или легчайший способ зырянам научиться русской грамоте*), avšak aj tu P. Savvaitov zabránil jeho vydaniu, kritizoval totiž jeho gramatickú osnovu.

Na príklade cirkevných textov v komijčine vidíme konkurenciu jednotlivých prekladateľov a ich vzájomné negatívne reflexie. Situáciu komplikoval aj fakt, že prekladatelia často pracovali iba s jedným nárečím, ktorému nerozumeli všetci obyvatelia rozsiahleho teritória. Okrem ďalších prekladov katechizmu či Nového zákona sa dochovali aj rukopis-

⁴¹ Павел Савvaitов, *Грамматика зырянского языка*, Санкт-Петербург: Тип. Императ. акад наук, 1850.

⁴² Терюков, „Из истории перевода...“, s. 232.

né gramatiky, napr. rukopisná gramatika F. Kozlova⁴³ alebo rukopisný slovník kňaza V. Michajlova.⁴⁴

3. NÁBOŽENSKÁ LEXIKA V LITURGICKÝCH PREKLADOCH

V rámci nášho výskumu sme v Oddelení národných literatúr Ruskej národnej knižnice v Petrohrade pracovali s dostupnými tlačеныmi misionárskymi vydaniami liturgie⁴⁵ do miestnych jazykov. Пминский radí vo svojich inštrukciách misionárom prekladať posvätné texty do živého národného jazyka bez ohľadu na ich etymologický význam (napr. arabské slová v tatárčine), avšak v prípade nomina sacra alebo kresťanských pojmov, ktoré nemajú v miestnych jazykoch alternatívu, treba používať výpožičky z ruštiny.⁴⁶ Pozreli sme sa teda na niektoré špecifické lexémy v jazykoch, ktoré nemali tradíciu kontaktu s kresťanstvom. V uvedených prekladoch⁴⁷ zoradených podľa abecedného poriadku sme skúmali preklad pojmu *Премудрость* v liturgii:

Abcházčina (1907): *Цъ vxwvø azvцъvцъ*⁴⁸

Altajčina (1879): *Ойгор ой*⁴⁹

Buriatčina (1896): *Дѣдэ былыгэ билүк*⁵⁰

⁴³ *Зырянская грамматика* [составленная Филиппом Козловым в 1808 г.], Российская национальная библиотека, Отдел рукописей, sign. Q.XVI.22.

⁴⁴ *Короткий зырянский словарь, составленный Яренского у. Шежамской вол. священником Василием Михайловым, а правленый и дополненный устьсысольским мещанином Иваном Р. Мальцевым*, Российская национальная библиотека, Отдел рукописей, sign. О–XVI–10.

⁴⁵ Vyberali sme podľa dostupnosti vždy posledné vydané preklady do roku 1917, kde sa dá predpokladať revidovaná verzia prekladu.

⁴⁶ Ильминский, *О переводе...*, s. 36.

⁴⁷ Transkripcie sú uvedené podľa originálu. Výskum bol prezentovaný online na konferencii: Империя и Церковь. Церковь, государство и общество в Российской империи в XVIII – начале XX вв. v Petrohradskej duchovnej akademii v apríli 2023.

⁴⁸ *Анцарат алитургия Иоанн хъфы ииъз* [пер. Дмитрий Маргания и др.], Тифлис: тип. канц. намест. е. и. в. на Кавказе, 1907.

⁴⁹ *Воскресное всенощное бдение на церковно-славянском и алтайском языках = Христос тирилген куннун тун туркунуна уйкуктабай мörгүедери*, Казань: Изд. православного миссионерского о-ва, 1879.

⁵⁰ *Чин божественной литургии св. Иоанна Златоустого с переводом на наречие северо-байкальских бурят*, Иркутск: Типо-литография П. И. Макушина, 1896.

Čuvaština (1885): *Асла́лх*⁵¹

Jakutčina (1883): *Бартъ мудрасъ*⁵²

Karelčina (1911): *Се онъ суури муудрости*⁵³

Komijčina (1883): *Мылкыд вежөр (jyörтсö)*⁵⁴

Marijčina – tzv. lúčny (луговой) dialekt (1911): *Премудрость*⁵⁵

Tatárčina (1914): *Белемнек*⁵⁶

Udmurtčina (1910): *Тодон*⁵⁷

Udmurtčina – glazovský dialekt (1910): *Тодон*⁵⁸

Vidíme teda, že v jakutskom, karelskom a marijskom preklade bola použitá priama výpožička z cirkevnej slovančiny alebo ruštiny. Preklad do karelčiny vydalo vo Vyborgu Pravoslávne Karelské bratstvo veľkomučeníka Juraja činné v rokoch 1907–1917. Práve v tomto preklade určenom duchovným a chóru vidíme viacero doslovných výpožičiek, napr. *Господи помилуй* sa prekladá ako *Господи помилуй* или *Господи армаста*; *Подай Господи* sa prekladá ako *Подай Господи* или *анна Господи*. Slavizmy sú viditeľné aj v kresťanskej lexike, ako *святъ, слава, сънасти, молити*, napr. *Еще молимся о святейшемъ правительствующемъ Синодѣ...* sa prekladá ako: *Віэ молиеммоксехъ Святѣйшойсь Правительствующишойсь Синодась...* Taktiež *Спаси, Боже, люди Твоя, и благослови достояніе твое...* sa prekladá ako *Спуаси Юмалъ развасъ синунъ и благослови риститтѣйзет синунъ*. V liturgickom speve Sanctus (Свят) nachádzame preklad frázy *полны небеса и земля славы Твоей* ako *таўвасъ и муа оллахъ тѣвветъ Синунъ слуавуа*.

⁵¹ Всенощное бдение и литургия святого Иоанна Златоустого = Чиркѣ кѣллисем, Казань: Изд. православ. миссионер. о-ва – Тип. В. М. Ключникова, 1885.

⁵² Божественная литургия святого Иоанна Златоустого, и требник, на якутском языке, Казань: Типография коковой, 1883.

⁵³ Божественная литургия, иже во имя святых отца нашего Иоанна Златоустого. На карел. наречии для священнослужителей и певчих, Выборг: Православ. Карел. братство..., Выборг. новая тип., 1911.

⁵⁴ Божественная литургия иже во святых отца нашего Иоанна Златоустого, Санкт-Петербург: Синод. типография, 1883.

⁵⁵ Божественная литургия святого Иоанна Златоустого. На луговом наречии черемис. яз., Казань: Центр. тип., 1911.

⁵⁶ Воскресная служба шестого гласа. На татарском языке. 8-е издание, Казань: Православ. миссионер. о. – Центральная типография, 1914.

⁵⁷ Всенощное бдение и божественная литургия на вотском языке, Казань: Православн. миссионер. о-во, 1910.

⁵⁸ Всенощное бдение и божественная литургия на вотском языке глазовского наречия, Казань: Православ. миссионер. о-во, 1910.

Takisto aj v preklade liturgie do komijčiny vydanom v roku 1883 vo vydavateľstve Synodu v Syktyvkare nachádzame výpožičky z ruštiny: *Господи помилуй* – *Господѡй, бурсѡлѡмтсы* a vo vydaní z roku 1900: *Господе милуйтъ*.

Vo svojich inštrukciách Il'minskij radí nepoužívať na vyjadrenie sakrálnych slov, ktoré neexistujú v hovorovom jazyku, ak by tieto slová presne nezodpovedali kresťanskému učeniu. Ako príklad uvádza preklad božskej osoby Ducha Svätého nie termínom *рухуль кудусь*, ktorý sa už vyskytoval ako výpožička z arabčiny v tatárskej literatúre, ale pomocou ruského a tatárskeho lexému *Святой Тынъ* prípadne *Арыу Тынъ*.⁵⁹ Pravdepodobne pod vplyvom ideí Il'minského vidíme potom preklad Ducha Svätého v texte liturgie, napr. v úvodných slovách kňaza *Благословено Царство Отца и Сына, и Святаго Духа...* v jakutčine (1883): ... *Ага, Уолъ, Святой да Тынъ царствата...*, v marijčine (1911): ... *Ачън, Эргън, Святой шълъшын...* alebo udmurtčine (1910): ... *Атайлэн, Пилэн, Святой Духлэн...*

Skúmané liturgické preklady vychádzali buď v zrkadlovom preklade s cirkevnoslovanským textom, napríklad liturgia v altajčine (1879), v marijčine (1911) či buriatčine (1896). Preklad do komijčiny (1900) obsahuje okrem cirkevnoslovanského textu, aj zrkadlový text cirkevných ponaučení v ruštine. V niektorých prípadoch bol text liturgie uvedený v jednom jazyku, ako napríklad v čuvaštine (1888), pričom označenia častí alebo aktérov liturgie boli v slovančine: *священникъ, первый часъ, чинъ литургии*.

Niektoré vydania liturgie obsahujú kompletne texty žalmov, iné zas iba skrátenú verziu liturgie. Vydanie prekladu liturgie do komijčiny (1883) obsahuje slovníček cirkevných pojmov s uvedením ich pôvodného znenia v gréčtine, napr.: *Ангел* – *Елінса кыл: ἄγγελος јуѡртыс; јуѡр сетыс*.

Medzi prekladmi liturgie 2. pol. 19. storočia nachádzame aj vydanie pravoslávnej liturgie v litovčine zapísanej cyrilikou (1887),⁶⁰ keďže v rokoch 1864–1904 bola v Ruskom impériu zakázaná tlač v litovskom jazyku v latinke, bola povolená iba cyrilika (graždanka). Na záver tohto vydania liturgie čítame ruské inštrukcie k výslovnosti litovčiny v cyrilike. Obmedzenie slávenia liturgie v moldavčine (rumunčine) a nariadenie

⁵⁹ Ильминский, *О переводе...*, s. 36.

⁶⁰ *Божественная литургия святого Иоанна Златоуста*, Санкт-Петербург: тип. имп. Акад. наук, 1887.

používania cirkevnoslovanského jazyka postihlo Kišiňovskú eparchiu za biskupa Pavla (Piotr Vasiljevič Lebedev, 1827–1892). Moldavský a gagauzský kňaz Michail Čakir (Mihail Ciachir / Mihail Çakir, 1861–1938) prosil Ministerstvo národnej osvety o povolenie tlačenía kníh v moldavčine – bolo mu vyhovené, len ak bude uvedený paralelný text v ruštine. V roku 1911 vyšiel v Kišiňove jeho preklad pravoslávnej liturgie do gagauzského jazyka s paralelným textom v cirkevnej slovančine.

4. ĎALŠIE PREKLADY V RÁMCI ZAHRANIČNÝCH MISÍ RUSKEJ PRAVOSLÁVNEJ CIRKVI

Liturgické preklady však nevznikali len počas misií na území Ruska, ale aj v zahraničí. Liturgiu preložili pravoslávni misionári aj do ďalekovýchchodných jazykov v rámci Ruskej duchovnej misie v Japonsku (arcibiskup tokijský a japonský Nikolaj, vl. menom I. D. Kasatkin 1836–1912) a Ruskej duchovnej misie v Číne (archimandrita Jakinf, vl. menom N. J. Bičurin 1777–1853). Arcibiskup Nikolaj Japonský písal, že preklad Evanjelía a bohoslužby sa nemá znižovať na úroveň ľudových – „vulgárnych“ más, ale, naopak, veriaci sa majú dvíhať k porozumeniu evanjeliových a bohoslužobných textov: „Vulgárny jazyk je v Evanjeliu neprípustný.“⁶¹

Preklady pravoslávnej liturgie vznikali aj na Západe – napríklad americký plukovník a plantážnik Philip Ludwell III. (1716–1767), konvertita na pravoslávie, preložil liturgiu z gréčtiny do angličtiny. Kňaz Vasilij Polisadov z ruskej kolónie Alexandrovka pri Postupime preložil a v roku 1849 vydal pravoslávnu liturgiu v nemčine s cieľom porozumenia textu. Vydanie obsahovalo paralelne aj cirkevnoslovanský text v latinke. Podobne pre potreby pravoslávnych veriacich v Habsburskej monarchii vyšlo v roku 1861 vo Viedni trojzväzkové vydanie *Euchologionu* preloženého z cirkevnej slovančiny do nemčiny, ktorého autorom bol ruský archijerej a predstavený chrámu pri veľvyslanectve vo Viedni, Michail Fiodorovič Rajeuskij (1811–1884).⁶² Nasledoval ešte komentovaný preklad liturgie do nemčiny od protestantského pastora C. Cracaua (1890) a nový preklad pravoslávneho kňaza berlínskej a postupimskej komunity A. Maltzewa (1890). Takisto sa v poslednej štvrtine 19. storočia objavil

⁶¹ ЕФИМОВ, *Очерки по истории...*, s. 274.

⁶² Ernst BENZ, „Die Erforschung der Ostkirche: V. Deutsche Übersetzungen der orthodoxen Liturgie,“ *Theologische Rundschau* 22 (1954): 354–368.

aj liturgický preklad do češtiny (Liturgia sv. Jána Zlatoústeho bola vydaná v roku 1885, Liturgia sv. Vasiľa Veľkého a vybrané akatisty v roku 1888 a kánon sv. Andreja Krétskeho v roku 1889), ktorého autorom bol dekan ruského pravoslávneho chrámu v Prahe N. P. Apraksin.⁶³ Následne v rokoch 1892–1897 vydal v Petrohrade dvojazyčný cirkevnoslovansko-český Nový Zákon, prekladaný najmä podľa gréckej, ale aj latinskej a cirkevnoslovanskej predlohy (*Jelizavetinskaja Biblija*, 1751),⁶⁴ preklad bol určený volyňským Čechom na území Ruského impéria, ktorí postupne pod nátlakom prijali pravoslávie.⁶⁵ Dlhoročný riaditeľ YMCA John Mott počas svojej mierovej misie v Rusku financoval taktiež preklad liturgie do ruštiny.⁶⁶

5. PREKLADY LITURGIE DO RUSKÉHO JAZYKA DO R. 1917

5.1 *Reforma cirkevnoslovanských liturgických textov*

Misionárske liturgické preklady vznikali v dobe, keď v pravoslávnej cirkvi prebiehala okrajová diskusia o preklade alebo revízii cirkevnoslovanských bohoslužobných textov vo vzťahu k súdobému spisovnému ruskému jazyku. Cirkevnoslovanské sakrálne texty pôsobili kvôli rôznym úpravám nezrozumiteľne, preto si často vyžadovali komentár. M. V. Lomonosov bol zástancom udržovania cirkevnej slovančiny, ktorá mala zabezpečovať aj vysokú úroveň ruského jazyka. Časť cirkevných predstaviteľov sa dožadovala nového prekladu liturgie z gréčtiny do cirkevnej slovančiny, novátori požadovali úplný preklad liturgie do ruštiny, archaizátori zase prispôsobenie jazyku textov cyrilo-metodského obdobia.

K poslednej menovanej skupine patrili biblista a orientalista M. V. Nikol'skij, pedagóg a profesor Moskovskej univerzity S. A. Račevskij

⁶³ Федор Людоговский – Максим Плякин, „Литургические языки в Slavia Orthodoxa: современная ситуация,“ *Славянский альманах*, 2009, s. 391.

⁶⁴ Инна Вернер, „Церковнославянский язык в чешских библейских переводах XIX в. Ф. Новотного и Н. Н. Апраксина,“ in *Славянский мир: язык, литература, культура. Материалы международной научной конференции...*, Москва: МГУ, 2018, s. 76.

⁶⁵ Инна Вернер, „Чешская Библия в истории русской культуры и письменности и vice versa: чешско-церковнославянский Новый Завет Н. П. Апраксина 1892–1897 годов,“ *Славяноведение*, č. 2 (2018): 95.

⁶⁶ Ефимов, *Очерки по истории...*, s. 476.

a práve N. I. Il'minskij. U Il'minského sa tak stretli dva princípy: hoci bol zástancom prekladu liturgie do jazykov domorodých národov, zároveň bol odporcom prekladu do ruštiny alebo porušovania cirkevnoslovanských textov a navrhol návrat k cirkevnej slovančine cyrilometodského obdobia. Il'minskij ako misionár totiž považoval preklady sv. Cyrila a Metoda za misionárske, pretože kládli dôraz na jednoduchosť a zrozumiteľnosť.⁶⁷ Aj Il'minskij sa zhodol s reformátormi na potrebe úpravy bohoslužobných textov – tá sa však nedosiahne ich porušením, ale naopak, návratom k pôvodným prameňom a odstránením nánosu. Cirkevnoslovanský jazyk je klasický, teda sa nemôže podrobovať zmenám: „Má byť iba jeden cirkevnoslovanský jazyk – starý, a takzvané stredný a nový (cirkevno-)slovanský jazyk nemá dokonca právo na svoje označenie.“⁶⁸ Všetky zmeny mŕtveho jazyka predstavujú len opravy v konkrétnych rukopisoch. To by však bola história rukopisov daného jazyka, a nie jazyk samotný. Akákoľvek rusifikácia bohoslužobného jazyka je neprirodzený, neorganický jav podobný tomu, keď sa stará architektúra špatí novými neforemnými ozdobami.⁶⁹ Rusizmami by cirkevná slovančina stratila svoju „všeslovanskú“ hodnotu, pretože v takej forme bude menej zrozumiteľná Bulharom, Srbom či iným slovanským národom, preto si má zachovať svoj status quo.

Kňazi reformných pozícií argumentovali príkladmi apoštolských čias – apoštol Pavol kázal Korinťanom v ich jazyku (v gréčtine), a v Ruskom impériu je hlavným dorozumievacím i štátnym jazykom ruština (kňaz A. Lichovickij).⁷⁰ Cirkevným predstaviteľom bola jasná potreba jednoty veriacich Ruskej pravoslávnej cirkvi, a to sa podľa kňaza D. Achmatova mohlo uskutočniť práve prostredníctvom „veľkoruského jazyka“,⁷¹ a nie cirkevnoslovanského. Zároveň sa objavili názory tlačíť bohoslužobné texty v ruštine, avšak cirkevnoslovanským písmom, prí-

⁶⁷ Александр Кравецкий – Александра Плетнева, *История церковнославянского языка в России (конец XIX – XX в.)*, Москва: Языки русской культуры, 2001, s. 48.

⁶⁸ Николай Ильминский, *Размышление о сравнительном достоинстве в отношении языка современных редакций церковно-славянского перевода Псалтири и Евангелия*, Казань: Унив. тип., 1882, s. 81.

⁶⁹ Тамtiež, s. 75.

⁷⁰ Александр Лиховицкий, „О богослужебном языке Русской Православной церкви“, *Церковный вестник*, č. 13 (1906): 391–396.

⁷¹ Дмитрий Ахматов, „К вопросу о замене языка“, *Миссионерское обозрение*, č. 1 (1911): 12–29.

padne vytvoriť nový ruský bohoslužobný jazyk, obohatený o cirkevno-slovanské prvky, ako napr. použitie vokatívu.⁷²

5.2 Autorské preklady liturgie do ruského jazyka

V rámci tejto diskusie sa na prelome 19. a 20. storočia objavili v Ruskom impériu z iniciatívy jednotlivcov úplné alebo čiastkové liturgické preklady do ruštiny, ktorých autormi boli: učiteľ rostovského mestského farského učilišťa A. N. Ušakov (1890); protojerej, kňaz odeského Chrámu Premenenia Pána, učiteľ náboženstva Odeského kadetského korpusu S. Petrovskij (1908); protojerej Verchospaského chrámu v Kremli V. Uspenskij (1911); učiteľ klasických jazykov a školský inšpektor obvodu Tartu N. Nachimov (N. Č. Zajončkovskij, 1912); petrohradský kňaz P. Polakov (1915); profesor teológie Kyjevskej duchovnej akadémie M. N. Skaballanovič (1917) a cirkevný historik N. I. Kedrov (1907, 1915), ktorý bol neskôr vedúcim sekcie pre bohoslužbu, kazateľstvo a chrám na Miestnom sneme Ruskej pravoslávnej cirkvi v r. 1917–1918.⁷³ Nie všetky preklady mali rovnaký charakter, niektoré boli vydané zrkadlovo spolu s cirkevno-slovanským textom, iné mali edukatívny charakter. Napríklad N. Nachimov píše v doslove o nutnosti modlitby a účasti na liturgii v „nám rodnom, vznešenom, nádhernom“ cirkevno-slovanskom jazyku,⁷⁴ pričom ale autorské preklady do ruštiny sú nutné na porozumenie a domácu modlitbu. Z cirkevnej hierarchie sa biskup V. Kišinevskij vyslovil za slúženie všetkých obradov v ruskom jazyku.⁷⁵

Preklady liturgie boli teda aj v prípade misie medzi inorodcami, aj medzi ruskojazyčným obyvateľstvom považované za nutnosť pri porozumení bohoslužobným textom. Avšak väčšina prekladateľov nepopie-

⁷² Дмитрий Силин, „Печальное недоразумение (К вопросу о церковно-богослужебном языке),“ *Богословский вестник*, č. 12 (1910): 658–679.

⁷³ Pozri Константин Цырельчук, „Авторские переводы церковнославянских богослужебных текстов в начале XX столетия,“ *Сборник трудов Якутской духовной семинарии*, č. 8 (2020): 88–94.

⁷⁴ Николай Зайчонковский, *Молитвы и песнопения православного молитвослова (для мирян): с переводом на русский язык, объяснениями и примечаниями Николая Нахимова*, Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1912, s. 339.

⁷⁵ Pozri Отзывы епархиальных архиереев по вопросу о церковной реформе. В двух частях, ed. Валентин Чаплин, Москва: О-во любителей церквей. истории, 2004.

rala zásadnú rolu liturgického cirkevnoslovanského jazyka pre „ruského pravoslávneho človeka“.

ZÁVER

Misionárske preklady liturgie v Ruskom impériu vznikali postupne najskôr z iniciatívy jednotlivcov, neskôr organizovane s podporou najvyšších štátnych a cirkevných štruktúr. Dôvodom bola neefektivita evanjelizácie neruského obyvateľstva, dôsledkom ktorej dochádzalo k masovému odpadnutiu od kresťanstva. Autormi misionárskych prekladov boli kňazi alebo laici úzko prepojení s cirkevnými inštitúciami, ako napr. orientalista N. I. Il'minskij alebo autor gramatiky komijčiny P. I. Savvaitov. Práve na príklade komijčiny je viditeľná rivalita medzi autormi rôznych typov abecied, keďže neexistovala štandardizovaná podoba jazyka. Z dostupných prekladov liturgie sme skúmali výskyt slavizmov v náboženskej lexike, pričom vyšlo, že najviac výpožičiek z ruštiny obsahuje preklad liturgie do karelčiny vydaný v roku 1911 vo Vyborgu Pravoslávnyim Karelským bratstvom veľkomučeníka Juraja. Preklad liturgie do domorodých jazykov vznikol v období, keď prebiehala okrajová diskusia o revízii sakrálnych cirkevnoslovanských textov alebo preklade liturgie do ruského jazyka. Pozornosť si tu zasluhuje N. I. Il'minskij, ktorý síce prekladal cirkevné texty do jazykov povolžských národov, avšak nesúhlasil s prekladom liturgie do ruštiny. Il'minskij bol, naopak, zástancom návratu k cirkevnej slovančine obdobia sv. Cyrila a Metoda. Mnohé misionárske preklady čelili pre nedostatočnú jazykovú úroveň kritike a obdobie prenasledovania kresťanov v Sovietskom zväze celkom utlmilo túto problematiku.

Po rozpade ZSSR je však u neruských národov Ruskej federácie badať nárast k rôznym pôvodným relígiám, a taktiež ku kresťanstvu. Misionárske preklady z druhej polovice 19. storočia sa tak v niektorých oblastiach používajú doteraz – napríklad liturgický preklad do krjašenskej tatárčiny od prvého krjašenského kňaza V. T. Timofejeva (1836–1895) v niekoľkých farnostiach v Tatarstane, opätovne vydaný v roku 2016. Keďže od tej doby sa krjašenská tatárčina vyvinula, pôvodne hovorový jazyk má dnes patinu do istej miery archaického liturgického jazyka. Vo vybraných farnostiach Čuvašskej republiky, najmä na dedinách, sa slúži liturgia v čuvaštine. Liturgia sa slúži taktiež v niekoľkých farnostiach

v marijskom a udmurtskom jazyku, pričom práve v udmurtčine vznikol v posledných rokoch nový liturgický preklad od udmurtského filológa a rehoľníka Michaila Gavriloviča Atamanova (*1945), používaný pravidelne na bohoslužbách v udmurtskej farnosti v Iževsku. Nový liturgický preklad do jakutčiny vznikol v roku 2011 z iniciatívy jakutského a lenského arcibiskupa Romana, ktorý bol zároveň predsedom prekladateľskej komisie zloženej z biblistov, kléru a profesorov Severo-východnej federálnej univerzity. Jakutský protojerej Pavel Slepcev urobil nevyhnutnú redakciu predrevolučného prekladu a vydal ešte v rokoch 2007–2009 v samizdate viacero liturgických textov v jakutskom jazyku. Staršie preklady do jakutčiny od biskupa a misionára Dionisija (Chitrova) z druhej pol. 19. storočia boli jazykovo nevyhovujúce a do veľkej miery nezrozumiteľné. V Karelskej republike sa pravdepodobne len v dvoch chrámoch slúži liturgia s vybranými textami v karelčine (Otčenáš, malá ekténia, evanjeliá). Situácia je ale iná vo Fínsku, kde žije taktiež karelská menšina. Liturgia v karelčine podľa misionárskeho prekladu z roku 1911 s jazykovými úpravami a novými prekladmi evanjelií a Apoštola od karelskej poetky Zinaidy Timofejevny Dubininovej (1934–2022), sa slúži na požiadanie veriacich a na Sviatok všetkých svätých Karelskej zeme v jednom z chrámov Fínskej pravoslávnej cirkvi v Kuopijskej a Karelskej metropolii. Pamiatka na pôsobenie ruských pravoslávnych misionárov zostala aj na Aljaške, kde sa napríklad vo farnosti OCA vo Fairbanks slúži liturgia v angličtine s krátkymi vložkami v jazyku národa Yupik, z ktorého pochádza miestny kňaz, rev. Andrew Wassillie.⁷⁶

**Missionary Translations of the Divine Liturgy of Saint John Chrysostom
into the Languages of the Indigenous Peoples of the Russian Empire**

Keywords: Liturgical Translation; Russian Empire; Russian Orthodox Church; Languages of Russia; Nikolay Ilminsky; Komi Language

Abstract: The translations of the Divine Liturgy into the languages of the indigenous peoples of the Russian Empire were created by Russian missionaries, primarily in the nineteenth century. Their objective was to prevent a mass exodus from Orthodoxy to Islam or paganism and offer the local population a more comprehensive understanding of Christianity. The article expounds on this phenomenon within the context of the ongoing debate regarding the translation of the liturgy into Russian and other languages. The article en-

⁷⁶ Terénny výskum v rokoch 2021–2024.

compass the translation of sacred texts into the Komi language by St. Stephen of Perm and addresses the circumstances in the early nineteenth century when emperors issued decrees mandating the translation of the liturgy. A pivotal moment emerged with the missionary principles of the orientalist N. I. Ilminsky in Kazan, advocating for the translation of texts into the vernacular. Ilminsky proposed using solely the Cyrillic alphabet and resorting to borrowings from Church Slavonic when necessary. Slavicism within Christian terminology has been researched in liturgical texts in Abkhazian, Altaic, Buryat, Chuvash, Yakut, Karelian, Komi, Mari, Tatar, and Udmurt. The article also discusses the translation into Komi, highlighting the rivalries among translators in that context.

Mgr. et Mgr. Katarína Džunková, kand. fil. nauk
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav východoevropských studií
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
katarina.dzunkova@seznam.cz